

Eräiden alkuaan vaatekappaletta merkitsevien sanojen kehitymisestä säälin ja halveksunnan ilmaisimiksi.

Varsin monet nykyisin säälittelevänä epiteettinä käytettävät sanat ovat aivan ilmeisesti muodostuneet konkreettismerkityksisistä substantiiveista. Monet näistä sanoista esiintyvät kielessä edelleenkin alkumerkityksessään, toisista tämä on jo häipynyt. Jos tarkastellaan eri säälittelevien sanojen ilmeisiä alkumerkityksiä, voidaan havaita muutamia selviä ryhmittymisiä. Rikan tai jonkin muun samantapaisen vähäpätöisen esineen merkityksestä ovat lähtöisin säälitteleväsanat *raiska*, *harvinainen*, *Sana-*

kirjasäätiön kokoelmien mukaan vain Hyvinkäältä merkitty *roisto* 'raukan' merkityksessä, kansanrunoudessa esiintyvä *kalki* tai *kalkkinen* sekä Ahlmanin sanakirjasta ja kansankielestä Sakkolasta tavattu *haitukka* -sana. Muutamissa sanoissa on alku- tai ainakin välittävä merkitys ollut 'paha'. Tällaisia ovat tavallisen *paha*, *pahainen* -muodon lisäksi harvinaiset etupäässä kansanrunoudessa ja Aleksis Kivellä — nähtävästi Kalevalan kielen vaikutuksesta — tavattavat *katala* ja *kurja* -sanat. Samoin voitaneen tähän ryhmään liittää Nurmijärven murteesta merkitty *pila* -sana. Kaksi sanaa — *poloinen* ja vanhan kirjakielen *raadollinen* — ovat alkuaan tarkoittaneet maanpakolaista.

Mutta suurimman ryhmän, johon tämä esitys lähinnä rajoittuu, muodostavat ne säälittelysanat, joiden alkumerkitys on ollut 'risainen, huono vaate'. Tähän ryhmään kuuluu 29 käsitellystä sanasta 9, ehkä 11. Näiden ryhmien ulkopuolelle jäävät sellaiset säälittelysanat kuin *raukka*, *koito*, *onneton*, *pätöinen*, *vainainen* ja harvinainen, vanhasta kirjakielestä tavattava *turka* t. *turkanen*, joka tavataan myös muodoissa *turkka*, *turkkanen*.

Yleiskielen tavallisimpiin säälittelysanoihin kuuluu *rukka*. Se esiintyy myös kansankielessä yleisesti, kuitenkin enimmäkseen itä- ja pohjalaismurteissa, muissa länsimurteissa se vaikuttaa oudolta. Vanhassa kirjakiellestä sitä myös tavataan Jusleniuksen sanakirjasta alkaen. Paitsi säälittelysanana käytetään *rukka* -sanaa myös hellittelevässä merkityksessä. Tällainen käyttö on kaikkien säälittelysanojen yhteydessä tavallista. Jo Ganander mainitsee sanakirjassaan esimerkkinä *älä itke mjes rukka*, jonka hän kääntää: 'gråt inte min vän, du ömkanswärde', ja jota hän sanoo pohjalaisten käyttävän myös naisista.

Toinen merkitys, joka säälittelysanoilla tavallisesti on, on halveksiva. *Rukka* -sana ei ole niin tavallinen halveksimista ilmaisevana kuin esim. *raukka*, mutta tällaisesta käytöstäkin on esimerkkejä mm. Laihialta: *Kyllä tua fliikk on sellaaner rukka jottei se kykenem mihinkää*.

Lönnrot mainitsee *rukka* -sanalle säälittelevän ja hellittelevän merkityksen lisäksi myös merkityksen 'afliden'. Suomen murteissa ei tämä vainajan merkitys näytä nykyisin esiintyvän, mutta kyllä pohjoisissa Vienan karjalan murteissa. Esim. Uhtualla *taatto-rukka*, *heän oj jo rukka*. Myös lapissa suomen *rukka* -sanalla on tarkka vastine, (*rok^lke*, *rokk^lje*) jonka merkitys on 'vainaja, raukka'.¹ Tämä vainajan merkitys, joka toisella säälittelysanalla *raukalla* on Suomenkin puolella muutamissa Lapin pitäjissä ja tarkoittaa erikoisesti veteen ja tuleen kuolleita, on varmaan

¹ J. A. FRIS Lexicon Lapponicum.

yhteydessä sen lappalaisten vanhan käsityksen kanssa, että oli Jumalan rangaistus, elleivät he saaneet kuolla synnyinseudullaan. Se, joka ei ollut haudattu yhteen sukunsa kanssa, ei päässyt omaistensa luo manalassa¹ ja oli siis sääliittävä. Eräs tiedon antaja (Kittilästä) mainitsee, että kun *rukka* -sanaa käytetään itsemurhan tehneestä vainajasta, tahdotaan sillä tulkita sitä, ettei itse elämänsä lopettanut saa edes vainajan arvoa. Epäilemättä tällaiset seikat ovat voineet vaikuttaa po. merkityksen kehittymiseen. Osuutensa tässä on varmasti myös ollut eufemistisilla seikoilla. Kuoleman ja kuolleen nimeä ei mielellään mainittu, vaan koetettiin »kiertää» asia toisilla nimityksillä.

Rukka -sanalla on Peräpohjolan ja Länsipohjan murteissa merkityksiä, jotka antavat aiheen olettaa tämänkin sanan alkuaan tarkoitaneen jotakin puinta. Se tarkoittaa nim. siellä turkkia, eri paikkakunnilla hieman erilaista. Esim. Alatorniossa se on 'umpinainen mekkomallinen poronnahka, karvat sisäänpäin, kesipuoli päälle'. Tämä merkitys tavataan jo Gananderin sanakirjassa: »*Kemiläinen kutsuu Turkit Rukaksi*». Vaatekappaleeseen, mahdollisesti juuri turkkiin, viittaa myös *rukka* -sanana käyttö sananlaskuissa:

»Jonka rukka ruumenissa, sen parta vihnehissä» (Suomen kansan sananl. s. 310); »Urpo rukat riisuu» (AHLQVIST-KOSKIMIES Suomalaisia Sananlaskuja s. 154).

Käsinettä tarkoittava *rukkanen* kuulunee myös tähän yhteyteen. Lönnrotin sanakirjassa tavataan kantasana *rukka* samassa merkityksessä, samoin se esiintyy muutamissa lounaissuomalaisissa loruissa.

Jos sääliä ilmaiseva *rukka* -sana ja turkin nimitys *rukka* voidaan yhdistää — näin on asiasta kirjoittanut toht. NIRVI² —, kuuluu *rukkakin* niihin säälinilmaisimiin, jotka alkuaan ovat merkinneet huonoa puinta, ja sen äänteellinen läheisyys *rukka* -sanana kanssa, johon se aikaisemmin on yhdistetty, on vain satunnainen.

Kolmas tavallisimpiin kuuluva säälittelysana on *parka*. Sitä tavataan aivan samoissa merkityksissä kuin *rukka* -sanaa. Paitsi säälittelysanana, jollaisena se tunnetaan kaikissa murteissa ja vk:ssa aina Agricolasta lähtien, sitä käytetään myös hellimistä ja halveksuntaa osoittavana. Jälkimmäisessä merkityksessä tämä sana esiintyy Karinaisista mainitussa esimerkissä »*On nit miähiä, mutt on miesparvoiki*». Pyhärannassa sanotaan *parka* -sanana lauseessa »*Se o oikkem park*» tarkoittavan esim. juoppoa. Hellittelysanana *parkaa* — samoin kuin säälittelysanoja yleensäkin

¹ UNO HOLMBERG (HARVA) Lappalaisten uskonto, s. 15.

² R. E. NIRVI Sanahistoriallisia huomioita. Vir. 1946. s. 217—.

— käytetään tavallisimmin lapsesta. Joskus saattaa *parka*-sana yksinäänkin merkitä pientä lasta tai nuorta. Tällaista käyttöä tapaa Volter Kilvellä. Esim. » - - lapsiahan sentään kuitenkin kumpikin itsen rinnalla oli ja parkoja iältään, vaikka nyt jo emäntiä». (Kirkolle, s. 56.) Myös *raukka* ja *rukka*-sanojen 'vainaja'-merkityksellä on vastineensa. Tällainen maininta on Rovaniemeltä.

Tällekin sääliittelysanalle voidaan murteista osoittaa alkumerkitys 'vaate', joka tunnetaan etupäässä Satakunnasta. Ikaalisissa sanotaan *paran* siellä merkitsevän paitsi raukkaa myös riepua, kapalon päällimmäistä suojusta, vaippaa, toisen tiedon mukaan taas samalla paikkakunnalla neliömäistä vaatetta, joka on kapalossa alimmaisena. Hämeenkyrössä se merkitsee suurinta riepua kapalossa. Muutamien tietojen mukaan *parka* on nimenomaan villainen kapaloaate, näin esim. Mouhijärvellä ja Suoniemellä.

Se merkityksen kehitys, jota edellytettiin edellä esitettyjen sanojen kohdalla, näkyy selvimpänä *riepu*-sanassa. Tämä yleiskielen tavallinen sanahan merkitsee risaista vaatetta, vaateriekaletta, mutta sitä käytetään sen ohessa sääliittelyinä epiteettinä. Esim. Paulaharjulla: »Ja ihmisriepu vaeltaa kuin Manalan esikartanoissa» (Ruijan äärimmäisillä saarilla, s. 15) tai Kiannolla: »Hirveässä myllerryksessä on järviriepu ollut tänä päivänä» (V.t. I, s. 583). Myös kansankielessä tavataan samanlaista käyttöä. Useimmat esimerkit Sanakirjasäätiön kokoelmissa ovat savolais- ja pohjalaismurteista. Vanhassa kirjakielessä ei sääliittelyä merkitystä juuri esiinny, Gananderin sanakirjassa kyllä mainitaan *äijä riepu*.

Riepu-sana liittyessään substantiiviin antaa tälle usein väheksyvän, sääliittelyä lähellä olevan merkitysvivahduksen. Näin on esim. Paulaharjulla: »Se on matala, haalistunut rakennusriepu». (Ruijan äärimmäisillä saarilla, s. 57.) Sanaa käytetään myös abstraktisubstantiivin yhteydessä: »Mutta kyllähän tuota Suomiriepua osaa puhua ja kirjoittaa kohtiopillakin». (Päivärinta, Elämän havainnoita X, s. 30.) Joskus saattaa adjektiivi *riepuinen*kin esiintyä kuvaannollisesti, esim. »Joko minä myyn nämä riepuiset periaatteeni.» (Rauanheimo, Kultavasikka, s. 237.)

Suppealla pohjoiskarjalaisella alueella Joensuun ympäristössä tavataan *huntu*-sana merkityksessä 'raukka, parka'. Tällaisia mainintoja on Joensuusta, Pielisjärveltä, Tohmajärveltä, Kiihtelysvaarasta ja Nilsiästä. Esim. *Voi ukkohannut mihin seikkaan viimen jouvitte*. Nykyinen kirjakieli ei tunne *huntu*-sanaa sääliittelyssä merkityksessä. Tämä merkitys on murteissa kuitenkin jo vanha, niinpä se mainitaan Gananderin sanakirjassa. Ganander selittää tämän sanan olevan myös »*vox commiserantis*» ja mainitsee esimerkkeinä *äijä huntu*, *mjes huntu*.

Nykyisessä kirjakielessä *huntu* -sanaa käytetään tavallisesti ruotsin 'slöja' ja 'dok' -sanojen vastineena. Myöskin kansankielessä se tavataan vaatekappaleen nimityksenä. Ilomantsissa se esim. tarkoittaa 'hienoa, harvaa liinavaatetta', Sakkolassa Neoviuksen mukaan¹ 'den af hvitt lärft gjorda gifta qvinnans hufvudprydnad'. Samanlaisia merkityksiä on jo vanhimmissa sanakirjoissa.

Raasu -sana on säälittelevänä epiteettinä yleiskielessä suhteellisen harvinainen. Puhekielessä sitä jonkin verran tapaa, varsinaiseen kirjakieleen se ei kuulu. Kansankielestä on mainintoja etenkin länsimurteista. Esim. Forssasta: *Voi raasua kun rätystää suurta taakkaa seljäsäns*, tai Utajärveltä: *Sitä tytönraasua paleli niin että itki*. Lähinnä hellimistä ilmaisevana tämä sana esiintyy Ikaalisista mainitussa esimerkissä *Voi mun raasuani*.

Raasu halveksivana epiteettinä henkilöistä käytettynä tarkoittaa eri paikkakunnilla eri määrässä huonoa. Toisilla seuduilla sillä tarkoitetaan pahantekijää, toisilla jonkinlaista räyhääjää, toisilla taas tyhjäntoimittajaa; kaikkiin sisältyy moitetta ja halveksimista.

Substantiiviin liittyneenä *raasu* -sana yleensäkin ilmaisee väheksymistä, *Hevosraasu* tarkoittaa huonokuntoista hevosta, *raasulehmä* laihaa lehmää jne. Myös lyhytvokaalista *rasu* -muotoa käytetään samassa merkityksessä. Tällaisesta yleisestä huonouden merkityksestä lähtien *raasu* (t. *rasu*) on muutamien paikkakuntien murteessa saanut erilaisia erikoismerkityksiä, joista mainittakoon 'harvaoksainen kuihtunut puu' Kiihtelysvaarassa, 'lehdetön puu' Polvijärvellä, 'oksainen vitsa tai risu' Lemillä, 'luuta' Ilomantsissa, 'ruoska' Savitaipaleella, 'jätteet' Kangasniemellä, 'roska' Taipalsaarella. Lisäksi sitä käytetään lievähkönä voimasanana kuten monia muitakin säälittelysanoja.

Myös *raasu* kuuluu niihin säälittelysanoihin, joiden alkumerkitys 'risainen vaate' yhä tavataan 'sääliteltävän' rinnalla. Kirjakielessä *raasu* -sana esiintyy harvoin, kansankielessä se sensijaan on melko yleinen. Sitä tavataan eri murteissa erilaisissa muodoissa: *raasu*, *traasu*, *traas*, *trasu*, *rasu*, *roasu*, *ruasu*, jne. Sana on ruotsalainen laina, kuten länsimurteiden asukin osoittaa. Vastaavaa sanaa tavataan nykyisissäkin maamme ruotsalaismurteissa. Eri seuduilla esiintyy äänneasultaan hieman vaihtelevia muotoja, mikä osaltaan selittää myös suomalaisten murteiden erilaisia äänneasuja. Uudenmaan ruotsalaismurteissa tämä sana esiintyy pitkävokaalisena muodossa *träso*, muualla on yleisempi *traso* -muoto, Pohjanmaalla tavataan aivan lyhytvokaalista *träso* -asuakin.² Tämä Pohjanmaan ruot-

¹ Vir. 1946, s. 223.

² Folkhälstudier. Årgång X: T. E. KARSTEN Finnar och germaner, ss. 421, 434.

salaismurteiden edustus lienee aiheuttanut sen, ettei Etelä-Pohjanmaan suomalaisissakaan murteissa esiinny vastaavasta sanasta juuri lainkaan pitkävokaalista muotoa.

Eräissä ruotsalaismurteissa tämä sana esiintyy *träsu* -muodossa, jossa toiseen tavuun muodostunut *u* -äänne on aiheuttanut *a*:n muuttumisen ä:ksi. Tällaista edustusta tavataan nimenomaan Viron ruotsalaismurteissa, mutta myös Uudellamaalla, Lounais-Suomessa ja Ahvenanmaalla.¹ Myös tässä asussa sana on lainautunut Suomeen. Se on tietenkin mukautunut vokaalisointuun, jolloin on saatu muoto *räsy*. Sen rinnalla tavattavassa *rääsy* -sanassa esiintyvää pitkää *ä*:tä pidetään suomalaisena piden-nyksenä.²

Rääsy -sana on kielessämme suorittanut pääpiirteissään samanlaisen merkityksenkehityksen kuin sen rinnakkaismuoto *raasukin*. Risaisen vaatteen merkityksessä sitä tavataan yhtä paljon kuin *raasu* -sanaa. Sekä *rääsy* että *räsy* kuuluvat kirjakielen sanoihin. Myös kansankielessä ne tunnetaan eri puolilla Suomea.

Säälittelevässä merkityksessä tavataan *rääsy* -sanaa yleiskielessä suunnilleen yhtä yleisesti kuin *raasu* -sanaakin. Esim. Kivellä on: 'Eipä tiedä tyttörääsy, kuinka on veli maailmassa käyskennellyt'. (K. t. II, s. 51)

Tästä merkityksestä on kansankielestä mainintoja pääasiassa pohjalaismurteista. Koko Etelä-Pohjanmaalla ovat tavallisia sellaiset säälittelymuodot kuin *akkarääsy*, *lapsirääsy*, jne. Samanlaista tavataan myös pohjoispohjalaisissa murteissa.

Rääsyn muut merkitykset ovat pääpiirteissään *raasun* merkityksiä vastaavat. Sitäkin käytetään halveksuen ja väheksyen sekä ihmisestä että muustakin huonosta. Esim. *peltorääsy*, *niittyräisy*, jne. Samoin sillä on erilaisia 'huono' -merkityksestä erikoistuneita merkityksiä kuten 'jäte, mädännyt kala, vesiperäinen maa'.

Arkisessa puhekielessä käytetään usein *rääpäle* -sanaa säälittelevässä merkityksessä. Tällaisesta käytöstä voi kuitenkin osoittaa kovin vähän kirjallisia esimerkkejä. Esim.: »Annun kävi surku noita kahta, köhlöttävää kengännauhojen ja pikkukaman kaupustelijaa ja tämän vuoden vanhaa lapsirääpälettä» (Valli, Pääkaupungin päivä, s. 122); »Ehkä se olikin vain pikkuinen linnunpoika, rääpäle, joka yöllä oli pudonnut pesästä rapakoon ja jäänyt höyhenistä kiinni» (Karhumäki, Halki vuoren, s. 5). Sana on kansankielestä tullut kirjakieleen. Samantapaista käyttöä, kuin edellä esitettiin, on merkitty myös jonkin verran murteista, etupäässä

¹ HERMAN VENDELL Ordbok över de östsvenska dialekterna. Fjärde häftet, s. 1031.

² KARSTEN Finnar och germaner, s. 492.

hämäläismurteista. Esim. *Kyl mar Lempi pärjää, mut mnää semmoner räpäpäle oon* (Vampula).

Räpäpäle -sana sisältää ehkä useamminkin halveksuntaa kuin sääliä. Edellä esitetyissä säälittelevää merkitystä valaisevissa esimerkeissäkin on väheksyminen havaittavissa. Selvästi halveksiva merkitys on seuraavissa: *Ei sellaista näin kuollutta räpäpälettä kukaa viitti pitää* (Myrskylä); *Se nyt on semmoiner räpäpäle ettei kelpaa muuta kun surenkuopan päälle* (Vanaja).

Tavallisimmin *räpäpäle* -sanaa käytetään risaisen vaatteen nimityksenä. Esim. *Se oj jo vallar räpäpäleil, ei siit ennää mittääs saa* (Pöytyä), tai *vaateerräpäpaleet* (Karjalohja). Vanhoissa kansanrunoissa *räpäpäle* -sana esiintyy usein vaatteen merkityksessä. Tämä merkitys tavataan myös vanhassa kirjakielessä, esim. Agricolalla: »**lotca caicki sinun edheses ovat ninquin yxi ilkein werinen saastainen Räpele**». (Agr. I, s. 742.)

Rahju(s) -sana kuuluu harvinaisiin säälitteleysanoihin. Sitä tavataan jonkin verran kansankielessä; kaikki esimerkit ovat länsisuomalaiselta murrealueelta. Esim. *Minu tuli oikee surkeeni ko mäü katteli sitä äijärahjuu ko se sai häärät niät kova hiki oli* (Ulvila). Joissakin sanakirjoissa, mm. Cannelinin suom.-ruotsalaisessa, tälle sanalle annetaan säälittelevä merkitys.

Useimmiten *rahju(s)* -sanaa käytetään hiukan halveksien saamattomasta, tavallisesti vanhasta miehestä. Murteissa tällaista käyttöä tavataan melko yleisesti. Esim. *Ne ova aika rahjuksit, kote saat tota perunmylly kahde henken kulkema* (Pyhäranta), tai *Kyllä se tuo immeine vanahetessaan männöö semmoseks rahjuks* (Kiihtelysvaara). Tällaisia halveksivia merkityksiä on jo Jusleniuksen sanakirjassa.

Rahjus -sanan ottamista mainittujen säälitteleysanojen yhteyteen puolestaa se seikka, että Lemiltä on maininta, jonka mukaan *rahjuks* siellä tarkoittaa risaisia jalkineita. *Rahjus* (tai myös *rahju*) -sana kuuluneen yhteen *rähjys*, *rähjä* -sanojen kanssa (vokaalivaihtelu on sama kuin sanoissa *raasu* ja *rääsy*). Tuntuisi luontevalta, että tässäkin olisi lähdetävä alkumerkityksestä 'risainen, huono'. Mahdollisesti *rahjus* on alkuaan tarkoittanut jotakin risaista puinta, esim. jalkineita, kuten Lemiltä olevassa murre-esimerkissä mainittiin.

Etupäässä puhekielessä käytettäviin säälitteleysanoihin kuuluu myös *ressu* t. *ressukka*. Esim. Hämeenkyröstä: *Kyllä sen äijäressun kävi huonosti*, tai Utajärveltä: *Ethän siä poikaressu jaksat tätä yksin kantaa*. »Voi poika ressu sinuas, taasko ne sinut komentavat kouluun.» (Kianto, Papin poika, s. 61.)

Ressukka -sana tunnetaan yleisesti murteissa, mutta selvää merkkiä

siitä, että sitä niissä aina käytettäisiin säälittelevässä merkityksessä, ei voi saada. Tunnesävyiltään sen käyttö kuitenkin on usein säälittelevä. Esim. Nivalasta mainitaan, että *pojanressu* on 'pieni, huonosti kävelevä poikanen'. Kangasniemellä taas selitetään saman sanan merkitsevän 'matlakasvuista, mutta muuten vanterahkoa lapsukaista'. Läheisesti tähän liittyvät ne tapaukset, joissa *ressu(kka)* -sanaa käytetään hellittelysanana. Esim. Heinävedellä: *Mittee se ilköö äitiressu*, tai Sakkolasta: *Kene pienressu*. Sanonnat *poikaressu*, *tytön ressuikka* yms. ovat tuttuja kaikissa murteissamme. Samoin on tavallinen *paitaressu*, joka mm. esiintyy Aleksis Kivelläkin: »Mutta mitä ymmärsin minä silloin, pieni paita-ressu» (K. t. II, s. 63).

Nykyisin *ressukka* ihmisestä käytettynä ilmaisee melkein yksinomaan sääliä, hellittelyä tms. Varhaisemmissa sanakirjoissa tällä sanalla näyttää olevan pelkästään halveksivia t. väheksyviä merkityksiä. Ganander sanoo *ressu* -sanan ihmisestä käytettynä merkitsevän samaa kuin 'reäpälöinen'. Renvallilla on merkitykset 'homo panosus, laceris utens vestibus, nec non homo tardus, inhabilis'. Lönnrot selittää tämän sanan: 'slarfvig, trög, oduglig menniska, slarfver, slusk, trashank'. Jonkin verran tapaa nykyisinkin *ressu* -sanaa käytettävän halveksuntaa ilmaisevana. Esim. Perhosta mainitaan, että *äijärressu* on 'lyhyt, partainen, velton ryhtinen äijä', pojasta käytettynä se taas merkitsee 'repaleista, pitkätukkaista pojan-naskalia'.

Jos *ressu* -sanaa nykyisin käytetään eläimistä, on tällöin tavallisesti puhe koirasta, karhusta tms. pörrökarvaisesta eläimestä. Tämä merkitys esiintyy jo Gananderin sanakirjassa, samoin verbi *ressutella*, jonka Ganander selittää tarkoittavan pörröisen koiran lailla juoksemista. Tällaisia merkityksiä tavataan nykyisinkin, esim. lapsen kulkemisesta käytetään usein *ressutella* -verbiä. Näin mm. Aholla: »— — — osoittivat he [nim. tyttöset] minulle tien pään ressutellen edelläni ladon luo». (Aho, K. t. IV, s. 21.)

Ressu -sanan mainituista merkityksistä alkuperäisin on epäilemättä 'pörröinen koira tai karhu'. Varsinkin karhun olemukseen kuuluva kömpelyys on saattanut aiheuttaa sen, että sanaa on alettu käyttää myös kömpelöstä ja saamattomasta ihmisestä. Toisaalta taas sama ominaisuus voi herättää samanlaisia tunteita kuin avuton, kömpelö pikkulapsi, ja näin *ressu* -sanasta on voinut tulla säälittelevä epiteetti.

Kuitenkin näyttää mahdolliselta, että tämäkin sana alkuaan on tarkoittanut jotain risaista vaatekappaletta ja ehkä juuri siksi joutunut karvaisen eläimen nimeksi. Verrattakoon *ressua* esim. *rassu* ja *resu* -sanoihin, jotka äänteellisesti ovat sitä lähellä. Molemmat merkitsevät alkuaan vaate-

riepua, mutta niitä voidaan metaforisesti käyttää myös ihmisestä. *Ressun* 'riepu'-merkitykseen viittaa myös Renvallin sanakirjassa tavattava selitys 'homo panosus, laceris utens vestibus'.

Lyhyesti mainittakoon tässä parista harvinaisesta säärittelysanasta, joiden yhteydessä ehkä myös voidaan olettaa merkityksen kehitystä risaisesta vaatteesta säärittelysanaksi. Nämä ovat *raana* ja *kuotta*.

Raana -sana mainitaan Kemistä ja sitä sanotaan käytettävän säälien sairaasta ihmisestä. Saman merkityksen mainitsee myös prof. AIRILA¹, mahdollisesti samoilta seuduilta. Muualta ei ole mainittu tätä merkitystä; muissa merkityksissä tavataan *raana* useissa murteissamme. Sivuuatan tässä ne tämän sanan merkitykset, jotka ovat kauimpana säärittlevästä ja joissa kai on kysymyksessä kaksi, ehkä kolmekin lainasanaa, kuten 'lika', 'jäte', 'raaka', 'voimakas', 'haava', 'ilmanala', 'meteori', ja mainitseen vain pari po. merkitysryhmän kannalta mielenkiintoista. Useissa murteissa tunnetaan *raana* rikkinäistä merkitsevä. Esim. *raanakalu* 'kelpaamaton esine' (Savitaipale), *venerraana* (Kemi), *Ei ole kur raanat jälel kenkist* (Hollola). Tällaisia merkityksiä on myös Lönnrotin sanakirjassa: 'något odugligt l. söndrigt, utnött ting, vrak, ratgods, slarfva'.

Vastaava verbi *raanata* tavataan merkityksessä 'kuluttaa', *raanautua* 'kulua'. Esim. *Elä roanoar ryysyjäs* (Jämsä).

Gananderin sanakirjassa mainitaan rinnakkain *raana* ja *raanu* -sanat. Tämä jälkimmäinen sana tunnetaan nykyisinkin tietynlaisen, pääasiallisesti Pohjanmaalla tavattavan kudonnaisten nimenä. Gananderilla on — muutamien erikoismerkityksien lisäksi — sama merkitys 'villaraanu, Lapin raanu', *rököraanu* hänellä merkitsee 'sönderrifna kläder, lumpor'. *Pöytäraanu* tarkoittaa 'pöytäliinaa'.

Paitsi vaatekappaleen nimityksen Ganander tuntee *raanu* -sanalle toisenkin merkityksen, joka tulee lähelle *raana* -sanana merkityksiä, nim. 'mädännyt kala verkossa'.

Jos *raana* ja *raanu* ovat todellakin samaa sanaperhettä (verrattakoon vokaalivaihtelun suhteen *raasa* ja *raasu* -sanoja), on alkumerkitykseksi tässäkin ajateltava 'risainen vaate'. Huomattakoon lisäksi, että *raanata* -verbi merkitsee esim. Jämsässä ja Sakkolassa nimenomaan vaatteiden kuluttamista.

Kuotta -sanasta on Sanakirjasäätiön kokoelmissa seuraavanlainen tieto: »*Kuotta* sanontaa käytetään Kivijärvellä ja Karstulassa jonkunlaisen säärittelyn yhteydessä parka ja raukka sanontaa vastaavana, usein näiden yhteydessä — sanotaan esim. 'Voi sinua kuotta rukka, aina sinulle pahoin

¹ M. AIRILA Johdatusta kielen teoriaan I, s. 159.

käy'». Epävarma, mutta mahdollinen on säälittelevä merkitys seuraavassa Pielavedeltä olevassa esimerkissä: *Shän tuo näky Asikaisem pojaṅ kuotta olevaṅ kerjuureissuillaan*. Kolmas samanlaiseen käyttöön viittaava on Pielisjärveltä oleva maininta, jossa *kuottua* -sana selitetään näin: »*kuottua* = kuotta säälittelevässä merkityksessä, ei halveksivana.» Halveksuntaa ilmaisevana *kuotta* -sanaa käytetään ainakin Pohjois-Karjalassa, Pohjois-Savossa ja jonkin verran Pohjanmaalla.

Puuttumatta tarkemmin *kuotan* eri merkityksiin, kuten 'eläimen sikiökalvo', 'likainen, limainen kerros', 'homekerros', 'lihan t. vellin ketto' yms., joiden joukosta sanan alkuperäisin merkityskin lienee haettava, haluan vain kiinnittää huomiota siihen seikkaan, että suunnilleen niillä seuduilla, joilla tunnetaan *kuotta* sääliä tai halveksuntaa ilmaisevana, tunnetaan tälle sanalle myös merkitys 'huono vaate'; joskus mainitaan nämä molemmat merkitykset samasta pitäjästä, kuten esim. Kiihtelysvaarasta. Kun esim. Juuassa *kuotta* tavallisesti tarkoittaa 'märkää huonoa vaatetta', se viittaa aikaisempaan tahmean, limaisen merkitykseen, mutta jonkinlainen osuus voinee huonon vaateen merkityksellä olla tämän sanan kehitymisessä säälin ja halveksunnan ilmaisimeksi. Tällaiselle käsitykselle antaa tukea äänteellisesti läheinen *kuotto* -sana, joka myös ilmaisee halveksuntaa, mutta jolla esim. Lönnrotin sanakirjan mukaan on merkitys 'vaate, vaippa'.

Varsin monelle säälitteleysanalle on näin voitu esittää alkumerkitykseksi 'risainen, huono vaate'. Näyttää todellakin siltä, että tässä merkitysyryhmässä on erikoisen suuressa määrässä kehitystä säälin ja samalla myös halveksunnan ilmaisimiksi. Syytä tähän lienee etsittävä kielen taipumuksesta käyttää voimakkaasti tunnepitoisia sanontoja. Huonoon, ryhdittömään vaatekappaleeseen vertaaminen antaa sangen elävän kuvan sairaasta, väsyneestä tai muuten säälittävästä henkilöstä. Sellainen sana kuin *rukka*, jonka 'turkki' -merkityksestä ei ole selvästi havaittavissa, että se olisi tarkoittanut juuri 'huonoa turkkia', on mahdollisesti aikoinaan ollut jokapäiväinen puin. Sitä on ehkä uuden tulokkaan vallatessa alaa ruvettu väheksymään, ja näin se on joutunut metaforiseen käyttöön.

Marjatta Ojamo.